

A Savaria University Press gondozásában 2010-ben megjelent tanulmánykötetben Mohai V. Lajos többnyire 90-es évek elején íródott – és akkor szaklapokban publikált – Kosztolányi-elemzéseit tartja kezében az olvasó. Az értekező nyelv a

60 Bánki Éva

„SÁRSZEGEN ÉPPÚGY, MINT BUDAPESTEN, PÁRIZSBAN ÉS NEW YORKBAN”

Mohai V. Lajos: *A sárszegi regé-
nyek és környezetük.*

Vonások Kosztolányi Dezső

1920-as évekbeli munkásságához

kilencvenes évekhez képest jelentősen megváltozott, a Kosztolányi-befogadás iránya a prózai művek javára jelentősen eltolódott, emellett azóta napvilágot láttak a Kosztolányi-recepciót kardinálisan átalakító új elemzések is – mi értelme van hát tizenöt-húsz éves tanulmányokat kötetben megjelentetni? Az esszéíró Mohai V. Lajos amúgy jól érzékelhető távolságot tart a kilencvenes évek irodalomtudományi szóhasználatától, a nyugatos esszéistáktól nagyon sok stílusfogást tanult el, ezért aztán a kötet néhány lapján úgy

tetszhet, az esszéíró Kosztolányi beszél a prózaíró Kosztolányiról. Ez a „távolságtartás”, a sajátos, nyugatos ízeket őrző esszényelv kortalanná teszik a szerző írásait, és megkönnyíthetik a szövegek jelenkori befogadását. Mohai V. Lajos kiindulópontja, a provincialitás kérdésköre pedig olyan mélyen szövi át a Kosztolányi-életmű egészét (nemcsak a prózát, hanem a lírát, a publicisztikát is), ami lehetővé teszi, hogy 2010-ben egy jól megválasztott nézőpont alapján megint az életmű *egészére* legyen rálátásunk. Hogy Mohai megállapításai ma hogyan vethetők egybe a kortárs kritika megállapításaival, azt ebben a kis tanulmányban igyekszünk körbejárni.

„Kosztolányi prózai művei nagyobb részének tanúsága szerint a kisváros írója”, írja Mohai V. Lajos. És nemcsak a kisvárosé, nemcsak az „otthon maradóké”, hanem egy folytatás nélküli világgé, az időn és határon kívül rekedteké, Sárszegé és a Sárszeg mintájául szolgáló „monarchikus kisvárosoké”. Kosztolányi „irodalmi belépőjében, a *Négy fal között*ben még csak esetenként és helyenként, a ‘gyermekdalok’ költészetétől fogva aztán fejezetszerűen, líratipológiai vonásként, sőt alkotói állapothatározóként van jelen a kisváros, a periféria témája és tematikája...” A Mohai-elemzések nagy érdeme, hogy a Sárszeg-regényeket bele- vagy inkább visszakapcsolja a tízes-húszas évek

verterméséhez. Különösen felkavaróak és izgalmasak a *Szegény kisgyermek panaszaival* való egybevetések, amelyet Mohai nem is az impresszionalizmus, hanem a tárgyias költészet felől közelít meg.

A Kosztolányi-féle kisvárosról a kilencvenes évek kezdete óta is számtalan elemzés született. Sárszeg nemcsak az áporodottnak, provinciálisnak, visszahúzóan számító társadalmi tér jelképe, hanem afféle üvegfalú város, ahol nincs is igazi intimitás, hiszen nem lévén körülhatárolt intim és nyilvános szféra, minden pillanatban mindenki látható.¹ Talán ezzel a nyilvánvaló rezervátumszerűséggel magyarázható a Kosztolányi-féle kisváros „meddősege”. Az idő ezekben az elbeszélésekben nem ismer célulvő előrehaladást, a nevelésnek-fejlődésnek nincs értelme (*Aranyáskány*), Pacsirtának nem születik gyereke. De a megtört sorsok és lelkek panoptikumába mégiscsak alkalmas arra, hogy ennek megtapasztalásán át érezzünk felületesnek minden nagyvárosias szerepjátszást. Sárszeghez az érzékenységek is hozzátartoznak.

Ez a különös panoptikum-világ megteremti a maga sajátos viszfiguráit. A Sárszeg-regényekben legpéldázatosabbak a mellékalkatok: az alkoholizmusba, kisszerűségbe, parlagiságba fulladó értelmi-ségi figurák, érzékenykedő, ámde felületes úriasszonyok/úrilányok. De Kosztolányi kisvárosában „a felületes világpolgárság is a parlagiságnak az egyik megnyilvánulási módja.”² Sárszeg kozmopolitája, Sárcevíts „mint Sárszeg őrlélke virrasztott itt szénfonatos villanykörte mellett, olvasván a Le Figarót, haladt a művelt nyugattal, a felvilágosított európai népekkel előre” (*Pacsirta*). A provincializmussal való felszínes szembefordulás, a komikus, már-már szolgálai módon hangsúlyozott „nyugatosság” éppoly panoptikumába illő magatartás, mint a bambaság, a kicsinyesség, az érzelgősség és az önpusztítás. Provincializmus és kozmopolitizmus, mint arra Mohai V. Lajos felhívja a figyelmünket, igen különös módon kapcsolódik össze a Kosztolányi-életműben. Kosztolányi „hiába lesz Európa szellemi lakója, önszemléletét az Osztrák-Magyar Monarchia polgári kisvilága alakítja, alkotáslélektanilag és emberileg ezt fogadja el olyan örökségnek, amelyet a művészetével szolgálnia kell”.

A „kisvárosi időben” nincs előrehaladás – de visszafelé haladás annál inkább – bár a Kosztolányi-féle kisvárosban *haladásról* talán még ebben az értelemben sem beszélhetünk. A múlt *minden* rétege egyszerre van jelen: ezért is lehet a *Pacsirta* kisvárosa a Monarchia emlékezetének élő rekvizituma. A *kisvárosi idő* rétegeinek feltárásában a Mohai-tanulmányok igen jelentősen járulnak hozzá a kortárs kritikához.

Hiszen a „történelemről lelógó kisvárosok” (Mohai V. Lajos kifejezése) mégiscsak a történelemben lógnak vissza, a „kisvárosokhoz” paradox módon

Uj Forrás 2011/1 – Bánki Éva: Sárszegen éppoly, mint Budapestben, Párizsban és New Yorkban”
Mohai V. Lajos: A sárszegi regények és környezetük. Vondások Kosztolányi Dezso 1920-as évekbeli munkásságához

nemcsak az időtlenség, hanem az „örökös múlt” gesztusokba, állóképekbe, színpadiasságba, ízekbe (levesekbe, húsokba, süteményekbe) sűrűsödő él-
ménye is hozzátartozik. Pacsirta szülei sem fokozatosan fedezik fel a saját
62 múltjukat, hanem régi életformájuk egycsapásra birtokba veszi, átjárja
őket, mihelyt lányuk elutazik – érdemes lenne Kosztolányinál is ala-
posabban megvizsgálni evés és emlékezet viszonyát. Mohai a Monar-
chia közös emlékezte felé tágítja a „kisváros”, a társadalmi tér versekben
és a Sárszeg-regényekben sűrűsödő tapasztalatát.

Híszén Sárszeg, a „kis pont” nem magányos sziget a felbomló Monar-
chia térképen, Mohai V. Lajos meggyőzően bizonyítja, hogy Kosztolányi kisvá-
ros-regényeinek tapasztalatára rávetül Kelet-Közép-Európa gazdag monar-
chia-irodalma is. A szerző – a sokat elemzett Freud- és Rilke-hatás mellett –
Karel Čapek, Hermann Broch, Miroslav Krleža, Franz Kafka elbeszél világának
rokonságára hívja fel a figyelmet. Kosztolányi közép-európaibb író, mint
gondoltuk. A tanulmánykötet viszont nem tér ki rá, hogy hányféle Monarchia
is él egymás mellett Sárszegen, noha már az Esti Kornél-novellákból is tud-
hatjuk, hogy a Kosztolányi-életműben található Monarchia-képzetek meny-
nyire ellentmondóak lehetnek, Cseregi Bandi és Esti Kornél például.
A kisvárosok mögött megképződő Birodalom árnyalatnyi – olykor nem is
árnyalatnyi – különbségeinek feltárása akár egy következő tanulmány témája
lehetne.

Izgalmas kérdés, hogy hogyan szűrődik át a bethleni konszolidáció
(a „fehér restauráció”) tapasztalatán a Monarchia „időtlenségének” életér-
zése. A Kosztolányi-elbeszélésekben és –regényekben mi táplálja a „célját
vesztett” idő képzetét? Mi betonozza be a mindennapokba íródott szigorú
alá-fölé-rendeltséget, a létezés minden szintjét meghatározó hatalmi visz-
onyokat? Ennek megértéséhez az *Édes Anna* a kulcs, bár Mohai – a cím impli-
kációjának megfelelően – természetesen csak érintőlegesen foglalkozik ezzel
a regénnyel. Pedig az *Édes Anna* a hangsúlyozott színháziasság³ és különösen
Patikárius Jancsi révén (katonaiskola, örökös szerepjáték, talajvesztettség)
szorosan kapcsolódik a K.u.K.-tematikához. És maga Krisztinaváros – noha
a városnegyed minden tekintetben a nagypolitika előterében él – szociológiai
viszonyait, a szóbeszéd jelentőségét tekintve mégiscsak igazi kisváros.
(„Legalább a Krisztinában ezt beszélték.”)

Bár a krisztinavárosiaknak mérhetetlenül több alkalmuk van találkozni
a „nagyváros” intézményeivel (bank, minisztérium stb.), és a Sárszeg-regé-
nyek szereplőinél sokkal több társadalmi osztállyal állnak érintkezésben
(a cselédek révén a parasztsággal is⁴), ez a keresztény középosztály által
belakott gettó is olyan tér, amit a kisvároshoz hasonlóan a nyomasztó egy-
másra nyitottság (szóbeszéd) és a buraszerű egymásra zártság jellemez.
Kár lenne a jövőben erről a nagyon különleges „kisvárosról” megfeledkezni.

A Mohai-monográfia egyik legizgalmasabb vonulata a „kisváros-regények” időszelemlétét és metafizikus kérdésfeltevését vizsgálja: istenhit nélkül lehet-e a kisvárosban eltöltött időnek értelmet adni, istenhit nélkül kialakíthat-e egy ilyen közösség valamiféle célképzetet? Mind a két Sárszeg-regény az évszakok fordulóján, valamilyen furcsa, a változás 63 *lehetőségével* kecsegtető *határ-időben* játszódnak: az *Aranysárkányban* szinte belerobban a nyár a tavaszba, a *Pacsirtában* pedig „alattomosan”, szinte észrevehetetlenül fordul a nyár őszebe. A tanulmánykötet legizgalmasabb és legterjedelmesebb része a *Pacsirta* idő- és társadalmi viszonyainak (és az ezzel összefüggő transzcendens kiútkeresésnek) rendkívül árnyalt, elmélyült, összefogott elemzése.

És különösen tanulságosak Mohai V. Lajosnak a fényre, napsütésre, nyárra, a fény teltségére, és egyáltalán a sárga-sár-arany-sápadt jelzők metaforikus összefüggéseire vonatkozó fejtegetései. Mert *mintha* tényleg körülvenné valamilyen metafizikus ragyogás a szereplőket, akik oly szenvedéllyel keresnek valamilyen vallásos-spirituális feloldódást. De ez a (ki)útkeresés csak *lehetőség*, egy igazából soha be nem teljesedő lehetőség, állandóan ott lebeg a regényekben, szinte kísérti a szereplőket, ám ettől még *kísértetesebb*, hogy nincs igazi feloldódás. Pacsirtát „ha a bizonyosság nem is, a hit őt is megérinti. Nem sorsának megváltozását kapja vigaszul, hanem tradíciót talál hozzá, hogy valóságos tartalmát fölfedezhesse...”

Egyfajta metafizikus értelmezés lehetősége ott kísért az *Édes Annában* is, de csak kísért. Nemcsak Moviszter doktor részvét-etikájáról (én nem vagyok biztos benne, hogy őt rezonőrnek tekinthetjük) beszélhetünk, és nem is regény mottójaként is olvasható latin nyelvű imáról, hanem a regény szereplőit, és különösen a címszereplőt, Annát körüllegő utalásokról. Anna a „három napos” nagytakarítás során „a por és szemét glóriájában” dolgozik, és mikor letartóztatják, „szilapos szentre” emlékezteti a hatóság embereit. De ezek az amúgy figyelemreméltó motívumok kicsit mind a halott Vizyné (egy született *Angéla*) „átszellemült” angyalarcára vagy a halott Víznyé „halálán túli” erőt sugárzó halotti pózára emlékeztetnek – mindegyiket tekinthetjük meghatónak, de csúfondárosnak is.

A lidércesség jegyeit Mohai V. Lajos is – az erőteljes Kafka-hatás mellett – a transzcendencia erőtlenségével, bizonytalanságával magyarázza. A címszereplő vallásos fohászzkodásával záródó *Pacsirta* talán még az *Édes Annánál* is határozottabban foglal állást a transzcendens igazság(osság) létezése mellett⁵. De azt a tényt, hogy Vajkay számára miért nincs jövő, hogy Pacsirta miért csúnya, és hogy az idő mért nem folytatódhat (ne feledjük, hogy egy idő „követésével”, genealógiával foglalkozó

öregúr áll a történet középpontjában) a transzcendenciához való fordulás sem segít a szereplőkkel megértetni. A regények előtere, egy célképzetét vesztett emberi közösség fojtogatóan mindennapi történései és a háttér, a Gondviselés között kiismerhetetlen a kapcsolat. Talán nemcsak Vizyné 64 vagy Novák Hilda szeánszait lenne érdemes figyelembe venni, hanem a *Pacsirtában* a „boszorkányosság” köré fonódó jelentéseket.

A Kosztolányi-féle kisváros egy avított életforma temetője, de emellett a modern eldönthetetlenség és elidegenedettség, sőt megkockáztatjuk, talán a modernség laboratóriuma is – figyelemreméltóan ósdi és színpadias díszletek, kisvárosi térben, a Monarchia vagy a két világháború közötti Magyarország idejétmúlt viszonyai között. Ennek a különös, az egész Kosztolányi-életművet lényegileg meghatározó ellentétnek a feltárása a Mohai-monográfia nagy érdeme. (*Savaria University Press, Szombathely, 2010*)

¹ Kovács Krisztina: *A nyilvánosság és az intimitás terei a Kosztolányi-prózában* – In: *Tiszatáj*. 2010. március. 45-53.

² Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Kalligram, Pozsony. 2010. 234.

³ Bónus Tibor: *Színháziasság és az érzékek topológiája I.: Szem(ek)*. Az *Édes Anna* értelmezéséhez – in: *Alföld*. 2009/II. 56-76., Uő.: *Színháziasság és az érzékek topológiája II.: Szemek*. Az *Édes Anna* értelmezéséhez – in: *Kortárs*. 2009. VII-VIII., Uő.: *Színháziasság és az érzékek topológiája II.: Szemek*. Az *Édes Anna* értelmezéséhez – in: *Tiszatáj*. 2010/III. 58-87.

⁴ Ha a Piskelíné-epizódot (Jancsi jelmezbál utáni kalandját a parasztemenyecskének öltözött prostituálttal) és Vizyné hosszú monológját a különféle vallású, származású cselédlányok/parasztlányok előnyeiről/hátrányairól egymásra vetítjük, akkor eltöprenghetünk azon, hogy Anna „másságához” miként is járul hozzá a társadalmi idegenség „charme”-ja is. És hogy ezzel összefüggésben Anna meg nem értettsége és a beidomítására (ha tetszik, kiismerésére) irányuló szándék meghíúsulása mennyiben tekinthető a parasztság és a középosztály programszerű megbékélését hirdető Bethlen-konzolidáció példázatának?

⁵ „Sárszeg kis pont a térképen. Semmi nevezetessége nincs, csak egy zenedéje meg egy rossz könyvtára van, az emberek alig ismerik, megvetően emlegetik, de vasárnap délelőtt a Szent-István templom előtt, a derült kék égben, láthatatlanul és irgalmasan, igazságosan és rettenetesen ott lebeg az Isten, ki mindenütt jelenlevő, mindenütt ugyanaz, Sárszegen éppúgy, mint Budapesten, Párizsban és New Yorkban.” (*Pacsirta*, 202.)

Sok elemző meglepődik arról, hogy ez egy olyan istentisztelet kapcsán hangzik el, amit Vajkayék épp átalusznak.